

האדם העברי – ברנר קורא את יל"ג

במאמרו של ברנר 'אזכרה ליל"ג', אנו נחשפים לשני יוצרים גדולים: יהודה לייב גורדון [1830 - 1892] "הארי מלך השירה", ויוסף חיים ברנר [1881 - 1921] "יותר מסופר רגיל". שניהם, מלבד העיסוק ביצירתם, עסקו גם בכתיבה פובליציסטית נוקבת, ואת היחס העמוק בין העיסוקים ניתן לחוש באופן בו מתבטא ברנר במאמר: "יל"ג היה משורר חזק לא רק בדורותיו, הוא קיבל את בת שירתו מאד"ם ומסרה לביאליק" – גדולתו של יל"ג אינה תחומה אמנם בדורותיו בלבד, אך היא תחומה גם תחומה במסורת הזו שבין אד"ם לביאליק. "לנו התרבות העברית אינה צעצוע ושעשוע [...] כי אם צורך נפשי עמוק, לחם ומים" (ברנר, "אזכרה ליל"ג", תרע"ג, עמ' 902).

ברנר מבקש להכניס את יל"ג לפנתיאון הספרות הלאומי, כמניח אבן הפינה של השפה העברית. ברנר (כביאליק) מציין את חידושו הלשוניים והספרותיים של יל"ג, את הפתיחות הגדולה לשפה, את הנועזות והמורכבות בבריאת 'עולם ספרותי' חדש, מרענן ומעניין, ואת יכולת ההתבטאות השנונה והוירטואוזית, כאילו יש מאין. קביעתו של ברנר כי "גורדון היה מחדש גדול בלשון העברית" חלה על משלים, פיליטונים, פובליציסטיקה, שירה ופרוזה – כולם נבראו, לדבריו, מתוך חידושי-הלשון שהשיג יל"ג.

בסרקזם חריף מדמה יל"ג את מי שהזדרזו לקבור את השפה העברית לחברה קדישא, שמיהרו להספיד את הבר-מינן קודם שנפח נפשו ובעת שהיו בו עדיין סימני חיים (גורדון 'ל', 1883). הוא נלחם בהשקפה שעם אובדן העצמאות המדינית של היהודים איבדה גם שפתם את משמעותה המעשית בחייהם. השפה העברית, לדידו, חייה את חייה באורח-החיים של היהודים, היא מתחדשת, מתפתחת בה יצירות חדשות, וכל הגורמים הללו הם עדות לכך שאינה שפה מתה (גורדון 'ל' & "מבקר", עתונות וספרות

עברית, 1881). אך יל"ג אינו מסתפק בכך, אלא ממשיך וטוען כי "לשפה העברית לא היתה מעולם משמעות מדינית בעם היהודי". החיבור העמוק של ברנר ליל"ג הינו בראש ובראשונה על בסיס יחסם המשותף לשפה העברית. אך כאשר מדובר בשפה העברית, מדובר בתרבות העברית, וכאשר מדובר בתרבות העברית, חייב להיות מדובר (ובוודאי ברוח התקופה) בלאום ובלאומיות. ביאליק באודיסה, במקביל לברנר בארץ-ישראל, כותב לרגל עשרים שנה למותו של יל"ג: "הלשון – זו היא תוכן הלאומיות. כשאשאל אתכם: מה היא לאומיות? תראו לי על כמה הרגשות מופשטות שבעומקי הלב ושבסתרי הנשמה. אבל כשאבקש מכם, שתראו לי ערך לאומי אחד ממשי, מציאותי, אז אין לכם כי אם השפה, השפה העברית [...] והנה בא המשורר יל"ג, בסבלנות גדולה ובאמנות רבה התיך יל"ג את הלשון בכור-אש עד שעשה אותה ללשון. עד גורדון רק חול מפורד, ובא המשורר יל"ג ולש אותו ועשהו לחמר. אלמלא עשה יל"ג את החמר, לא היינו יכולים לעשות ממנו דמות וכלים. וכולנו יחד הננו ננסים לעומתו" (ביאליק 1935, קע). כמו ברנר, מעניק ביאליק את 'התפקיד הראשי' בהחייאת השפה ליל"ג, תוך שהוא מבהיר את המשמעות האחת שיש להשפעת המשורר על השפה ולהשפעתו הלאומית.

ואולם, בכל הנוגע לשאלה הלאומית, הרי שחיבורו העמוק של ברנר ליל"ג עשוי היה להיות תמוה, אם לא בעייתי, שהרי בכל זאת מדובר במשורר בעל השפעה (יל"ג) שמפנה את קהלו לאמריקה (בשירו 'אחותי רַחֲמָה')¹, ושטוען כי "ישוב א"י בלי מטרת תקומת האומה הוא תפל בלי מלח; ותקומת האומה בלי שנוי עקרי בשיטת החינוך ותקנות נאותות בכל דרכי חיינו והתנהגותנו הוא מלח סדומית שמסמא את העינים" (גורדון, 1882). ככל שהוא מדגיש את חשיבות הלשון בכינון התרבות העברית המודרנית, כך מבטל יל"ג את החשיבות המדינית. מה שנדרש לתרבות העברית, לדידו, דורש מאמצים בתחומי היצירה העברית והחינוך, לא בתחום המדיני, ואילו "כפיית שפה בכוח להשגת מטרות מדיניות היא 'המצאה'

¹ כמו גם, למשל: "לפי שהכל מודים ומסכימים כי אין לנו פתח אחר לצאת מעמק עכור זה בלתי אם לעלות מן הארץ, אע"פ שנחלקנו בזה אי הדרך נבור לנו בצאתנו ובאיזה נוסח נסיים בשנה הזאת את סדור הפסח, אם נאמר לשנה הבאה בירושלים או לשנה הבאה באמריקה" (גורדון י' ל', גאולתנו ופדות נפשנו, 1882).

של המאה שלנו (המאה התשע-עשרה) (גורדון, סקירת הספרות העברית בת זמננו).

והנה, עמדתו של יל"ג ביחס לשאלה הלאומית אינה מונעת מברנר להצביע דווקא עליו, הצבעה שמן הסתם אינה 'מניחה בצד', או מניחה שניתן 'להניח בצד', את הסוגיה הלאומית, אלא נעשית מתוך הסכמה עם המחשבה שמבטא יל"ג. ברנר אף מדגיש את תרומתו החשובה של יל"ג לשפה העברית כתשתית לאומית. אך ברובד בו חולק ברנר עם יל"ג את מחשבתו, או שותף לה, מקבלת הלאומיות משמעות קצת אחרת. יל"ג כותב לשמעון ברנפלד: "דע לך ידידי, כי כשם שאתה ורעך האלמוני חושבים אותי ללאומי אדוק, כך ליליענבלום ושאר הלאומים חושבים אותי למתנגד להם, ולכל הפחות למוטל בספק; טעם הדבר מונח בשנוי השקפותינו על המושג 'לאומיות' ועל רעיון ישראלי [ישוב ארץ-ישראל]" (אגרות יל"ג, עמ' 245 – 250). את האמביוולנטיות ביחס ליישוב ארץ-ישראל, שמבטאים מאמריו החל משנת 1882, מייחס יל"ג לתפיסת המונח 'לאומיות'. יל"ג, כמו אחד העם בעקבותיו, דורש להכין את העם לקראת חיי מדינה עצמאיים². שני הערכים החשובים ביותר לשפה העברית, לדבריו, הם הדת והספרות, והוא אף מציע פרוגרמה מעשית, הן בשירה הן בחינוך, שנועדה להפוך את העברית לשפה חיה ומקדים בכך את פעילותו של אליעזר בן יהודה. משמעות זו של מושג הלאומיות מבוטאת גם בדברי ביאליק באומרו "הלשון – זו היא תוכן הלאומיות", שכן השיוויון אינו מבטא אך זאת, שכאשר מדובר בלשון – מדובר בלאום, אלא אף את ניסוחו מן הכיוון ההפוך: שכאשר מדובר על לאומיות, אין מדובר אלא בלשון לרבדיה, לתולדותיה ולחידושיה, כתשתית הלאומית תרבותית של העם לדורותיו ולתפוצותיו.

זה לא מכבר פורסמה על-ידי חנן קָּבֶר רצנזיה על 'אזכרה ליל"ג' לברנר, ובה הוא טוען כי "מקריאת המאמר כולו ברור מעל לכל ספק שמטרתו של

² מסכם זאת אהוד לוז: "משהכריז אחד-העם בשנת 1888, 'לא זה הדרך!', ובכך קרא תגר על דרכה של 'חיבת-ציון' ה'מעשית', התייצב למעשה על המסלול שהתווה יל"ג, שכן היתה בכך הכרזה על תלותה המפורשת של 'חיבת-ציון' בהשכלה" (לוז, 1985, עמ' 69).

ההשקפה שפותחה בידי אחד העם זכתה לכינוי "כשלהבת בגחלת": "עליכם ללמוד את הדת על יסוד הלאומיות, שקשורה היא בה כשלהבת בגחלת".

ברנר היא לחדש ולאשר את הרלוונטיות של יל"ג לזמנים החדשים של העלייה השנייה, להכיל אותו בקאנון של הספרות הלאומית [...] לדעת ברנר הסתייגותו של יל"ג מהציונות היא המכשול שעמד בפני התקבלותו" (חבר, 2011). קָּבֵר צוּדֵק בִּכְךָ שֶׁבִּרְנֵר מִחְשִׁיב אֶת יל"ג הוֹדוֹת לְרִלוֹנְטִיּוֹת שֶׁלוֹ לְמַהֲפֵכָה הַצִּיּוֹנִית, אֹלֵם בִּכְךָ הוּא מִתְעַלֵּם מִשְׁאֵלֵת זְהוּתוֹ שֶׁל הַמִּשְׁכִּיל הַיְהוּדִי וְהַתְּרֻבּוֹת הַיְהוּדִית הַחִילוֹנִית, הַעוֹסֶקֶת בַּתְּחִייתָהּ שֶׁל הַשְּׁפָה הָעֵבְרִית הַמִּדְרִנִּית. כֹּאשֶׁר מִתִּייחֵס קָּבֵר לַחֲשִׁיבוֹתָהּ שֶׁל הַשְּׁפָה, הוּא עוֹשֶׂה זֹאת שׁוֹב מִנְקוּדַת הַמִּבְט בַּדְּבָר שֶׁאֵלֵת הַפְּתָרוֹן לְקִיּוּמוֹ שֶׁל הָעַם הַיְהוּדִי וְתַפְּסֵת הַלְּאוּמִּיּוֹת הַחֲדָשָׁה.

ואולם, במקביל לשאלת העם ולאומיותו, מתקיימת שאלת המשכיל היהודי ודתיותו. אם העיסוק בלשון העברית, או בתרבות העברית, מעורר בהכרח את שאלת יחסה אל הלאום, הרי שהוא אדרבא מעורר את שאלת יחסה אל הדת. למעשה, שתי שאלות קיומיות יסודיות מנחות את ברנר במחשבתו: הראשונה מתייחסת ליחיד, למשכיל היהודי, אשר בדומה למשכיל האירופאי עסוק בלהשתחרר מכבלי המסורת והדת, מתוך מטרה להגיע לחופש מחשבה החף מכל מגבלה. במובן זה, למשכיל היהודי יש חלק במהפכת הנאורות הכללית באירופה, והוא מוטרד מאותן הבעיות המטרידות את המשכיל האירופאי. השאלה השנייה עוסקת במהפכה הנדרשת לפתרון שאלת קיום העם היהודי, תפיסת הלאומיות החדשה, והשינויים התרבותיים הנדרשים לשם כך (ברינקר, 1990).

מורכבות היחס בין שתי השאלות הקיומיות הללו במחשבתו של ברנר היא שאחראית על החשיבות העצומה שהוא רואה ביל"ג. ודווקא בנוגע לסוגיית תרבותו וזהותו של המשכיל היהודי, החיבור של ברנר ליל"ג עמוק במיוחד. בסוגיה זו המאמץ מכוון לשתי חזיתות, כפי שכותב יל"ג: "ובכן רבתה בנו הרעה ומבוכת המושגים; האמונה היתרה מצד זה וחסרון כל אמונה מצד זה; ויתר כנטול דמי והצד השווה שבהם שהם מזיקים ומפסידים לתחית האומה ולתקומתה" (גורדון, גאולתנו ופדות נפשנו, 1882). כלומר, מן הצד האחד, ברנר מבקש לרתום את המלחמה של יל"ג – שלא הייתה ביהדות אלא בנושאי דגלה – ברבנים, ואת מלחמתו למען תיקונים בדת, להשאר ת היהדות כתשתית תרבותית ולא דתית, יהדות

הפתוחה להשכלה³. למלחמה תרבותית זאת של יל"ג יש חלק עיקרי והכרחי בשינוי השפה העברית משפת פולחן לשפה חיה ויצירתית (יל"ג מכיר בכך שהיות הלשון העברית לשון הפולחן, הצילה אותה ממוות. הוא מכיר גם בכך שאין בכך די בכדי להחיותה מחדש). מן הצד השני, ולא פחות חשוב לברנר: "ואני עוין את ההתבוללות!" – אף כאן מכיר ברנר חוב ליל"ג, שחשש מפני התבוללות בדומה ליהודי גרמניה. המחוייבות העמוקה לשפה העברית והמחלוקת סביבה חשובה מאוד לברנר, והוא תומך בשימושו של יל"ג בשפה העברית כשפה שבמסגרתה מתנהלת המחלוקת בין הרבנים למשכילים, שימוש שבעצמו הינו חלק מהעיצוב התרבותי. ברנר תומך במרידת יל"ג הנשארת נטועה בתוך המסורת היהודית-ישיבתית, הוא אינו מעונין בהתנתקות מוחלטת מן היהדות, אלא בתרבות עברית יהודית במתכונת חדשה אותה יל"ג החל לייסד – תרבות עברית חילונית.

גם ביאליק, שכותב כאמור "הלשון – זו היא תוכן הלאומיות", מדגיש את הישגו החשוב של יל"ג כמיצוב הספרות העברית "במרכז המערכת הספרותית-תרבותית הכוללת", כאשר הוא מדגיש את חוב הספרות

³ כחמש שנים לפני מותו של יל"ג מכתב לחברו שמעון ברנפלד, מעין וידוי אישי שהוא מבקש שלא יפורסם לפני מותו ("ודי לאיש שופט בצדק לקרוא את מאמרי האחרון "מחי קבל" לראות כי אינני מתהלל במתת שקר – [...] לרעך הנדבר כך על אדותי תוכל להראותם למען הוציא את הטינא גם מלבו אבל אינך רשאי לפרסם את המכתב הזה ואף לא מקצתו – עד שלשים יום לאחר מותי [...]") (אגרות יהודה ליב גארדאן, תרנ"ד - תרנ"ה, אגרת 392 לד"ר שמעון ברנפלד). לצד פירוט השלבים השונים שבהתפתחות עמדתו של יל"ג כלפי חיבת ציון וארץ-ישראל, מתגלים במכתב גם הקשיים שחוה כשעמדותיו השונות התקבלו בציבור, למורת רוחו, לא כתפיסה אינטגרטיבית אלא כדילוג מעמדה לעמדה – משלילת הדת ורבניה אל חיוב חיבת ציון ורבניה. המכתב הזה מבהיר עד כמה מרכזי היה הדיון בדבר היחס לחיבת ציון ולארץ ישראל בספרות העברית החדשה בשלהי המאה הי"ט (יל"ג, ליליינבלום, פרישמן ועוד). יל"ג נדחק שם, שלא כדרכו, להגן על עיקרי תפיסתו ומתאר לשם כך את השלבים בהתפתחות יחסו לארץ-ישראל ולשיבת עמו לארצו. יל"ג מספר על כמיהתו לגאולת ארץ-ישראל בהיותו נער צעיר ושומר מצוות ("אבל גם בחלומי לא חדלתי מלצפות לגאולה ולחלוש שיבת שבותנו"), ועל התפוגגותו של החלוש עם התבגרותו ומעברו מ"מאמין" ל"בעל דמיון". ההתפכחות הראשונה באה מההבנה שה"פועלים" (הממשלות במקומות שבהם ישבו ישראל) וה"נפעלים" (היינו האורתודוקסים), שניהם כאחד, לא ישנו דרכיהם. הראשונים "לעולם לא ישלחו את ישראל ולא יתנו את בן-דוד לרפא את נגעיו רפואה שלמה ולנטוש את מושבו אפיתחא דרומא", ואילו הרבנים, מנהיגי האורתודוקסים, "ישבו כל ימיהם ויחכו עד בוא- בר-נש עם ענני שמועו, וישמרו את השבועה אשר השביעום אבותיהם הערמים בשמו של הקב"ה שלא ימרדו במלכות" (גורדון 'ל', אגרות יהודה ליב גארדאן, תרנ"ד - תרנ"ה, אגרת 392, עמ' 245 - 250).

העברית לחידושו הרבים של יל"ג בתחום "האפיקה הסיפורית, בתורת המחשבה הגדולה של השיר הסיפורי העברי, המציבה את השירה במרכז המערכת הספרותית-תרבותית הכוללת, כיסוד החשוב ביותר וגבוה ביותר בהירארכיה של עולם הרוח" (שביט, תימא, אפקט, צורה וז'אנר בשירי העלילה של י.ל.גורדון, 1987). עיסוקו הפורה של יל"ג בשפה העברית כשפתו של היהודי המשכיל אך החילוני היא שבמרכז יחסו של ברנר ליל"ג. ניתן אמנם לחשוב, שבשל רוח התקופה (*Zeitgeist*), הרובד האומי הוא הדומיננטי בהתייחסותו של ברנר ליל"ג, ובכך לחשוב את סוגיית תחיית השפה העברית המודרנית אך כחלק משאלת הקיום היהודי במסגרת מושג הלאומיות החדש. ואולם, בכך נזנחת הבנת עיסוקו של ברנר בתחיית השפה העברית המודרנית, כעיסוק בשאלת זהותו של המשכיל היהודי והתרבות היהודית החילונית, בשאלת השתחררות המשכיל היהודי מכבלי המסורת והדת. הלשון העברית הינה עבור ברנר המפתח לתרבות המודרנית בזיקה ליהדות, ובראש ובראשונה חלק מן השאלה בדבר עולמו התרבותי של המשכיל היהודי. משום כך יכול היה לכתוב בפנקסו: "...] המושג לאומיות אינו אבן-בוהן בשבילי לכל דבר. עד כמה שאיננו מעבר לכל קריטריון, עד כמה שעניני החיים והמציאות נוגעים אלי ואני דן בהם, יש לי אבן-בוהן אחת לטוב ולרע, והוא: כל מה שמעשיר את החיים, שמנעים את ההויה, כל מה שעושה את נפש האדם לאמיצה, ליפה, לעשירה, כל מה שמחזק את גופנו ועושה אותו לזקוף, לנאה ומפרה את כוח-יצירתנו – הרי זה טוב; כל שנגד זה – רע. רעיון הלאומיות העברית, כפי שאמרתי לך, חשוב בעיני ביסודו רק עד כמה שהוא עושה אותנו לחופשים, לגאים, למעמידים על דעתם, לעשירים ברוח, ליוצרים". (ברנר, מתוך הפנקס, תשמ"ה).

שאלת הקיום הלאומי נגזרת משאלת הקיום התרבותי של היהודי המודרני. התחייה הלאומית מניחה בבסיסה את תחיית השפה העברית החילונית כחלק ממהפכה תרבותית יהודית. ובדיוק מתוך הבנת תפקידה של השפה העברית המתחדשת בעיצוב תרבותי זה, רואה ברנר ביל"ג את נושא הבשורה. יל"ג "נושא תרבות חדשה". לפיכך דווקא ברנר, שידע להבחין בין שתי השאלות הקיומיות השונות, יכול היה להכיר – לא רק בחשיבותו המכרעת של יל"ג לתחייתה של השפה העברית, אלא בחשיבותו המכרעת של המהלך להבניית התרבות היהודית החילונית החדשה. ודווקא פן זה

בתחייתה של השפה העברית הוא ייצוג נכון יותר של רוח הזמן, אותה ברנר מנסה לשמר. מכאן ניסיונו להכניס את יל"ג המשורר לקאנון התרבותי של העם (פרידלנדר, תשס"ט). רתימת העיסוק בשפה אך ורק לשאלת הלאומיות מבהירה, לא פחות מן הניסיונות המוטעים להלאים את יל"ג⁴, עד כמה צדק ברנר בהבנתו. לפיכך, מכרעת גם חשיבותה הפרשנית של ההבחנה בין שתי השאלות במחשבתו של ברנר. בלעדיה, נכשלת הבנת מקומה ותפקידה של השפה העברית במסגרת מכלול הנושאים בהם עסק ברנר, כמו גם יל"ג.

להבנת הבחירה של ברנר ביל"ג מזווית נוספת, יפים דברי חמוטל בר-יוסף: "[...] ברנר הצעיר היה ריאליסט מוצהר ומושבע, ועד סוף ימיו הקצרים היה מלא חשדנות כלפי כל מה שהריח מרחוק מרומנטיקה. היה לו ברור

⁴ דוגמה מייצגת לניסיונות לשנות את מעמדו של יל"ג במפת הלאומיות היהודית ישראלית, העושים חטא פרשני למחשבתו ויצירתו של יל"ג, ניתן למצוא דווקא אצל החוקר הבקיא ביותר בכתבי יהודה לייב גורדון (והאוחז בארכיונו), ד"ר גדליה אלקושי. הדוגמא נוגעת לפמפלט בשם "Die juedische Frage in der orientalische Frage" ("השאלה היהודית בשאלת המזרח") שפורסם בעילום שם בשנת 1877, בוניה, בבית דפוס בהנהלתו של פרץ סמולנסקי (גלבר, תש"ז, עמ' 33). הפמפלט מציג תוכנית מובנת לפתרון הבעיה היהודית: הוא מציע שיבה של עם-ישראל למולדתו תחת חסות שלטון בריטניה, ופיתוח הישוב היהודי בארץ עד למצב שבו יוכל לקבל אוטונומיה שוות-זכויות. החידוש בפמפלט הוא בהצעה להקים מדינה יהודית מודרנית חילונית דווקא, ובה הפרדה מלאה בין דת וממשל. (הופעת החוברת ו'הפצתה' קדמו לפרסום "מדינת היהודים" של הרצל, ב-1896). פולמוס עז התנהל בין שני חוקרים בדבר זהותו של המחבר האנונימי. ד"ר נ.מ. גלבר טען כי בנימין דיזרעאלי, הוא לורד ביקונספילד, חיבר את הפמפלט; ד"ר גדליה אלקושי, טען כי מחבר הפמפלט הוא יהודה לייב גורדון. בין טיעונו בזכות הזיהוי של יהודה לייב גורדון ככותב הפמפלט, טוען אלקושי כי הדעות המובעות בפמפלט תואמות להפליא את השקפות יל"ג על בעיות הלאומיות היהודית. לראייה הוא מביא את מאמריו – "בינה לתועי רוח" (כולל ה'השמטה') "גאולתנו ופדות נפשנו", ו"עזרה ועזרא". לדעת אלקושי, במאמרים אלו מובע ה'אני מאמין' של יל"ג, המושגת, לדבריו, על תרבות חילונית-אירופאית, ומצדד בהפרדה מוחלטת בין דת ומדינה. (אלקושי, 1958), (אלקושי, 'התוכנית היתה של יל"ג', 1958), (סמולנסקי, 1959, עמ' 3-4). ככל שטיעון זה מושך את העין, הוא בהחלט בלתי שלם. נדמה שחששו של יל"ג מפני התבוללות, והתנגדותו להפרדה בין הלאומיות היהודית למורשת היהודית, אינם עולים בקנה אחד עם הפרדה בין דת ומדינה, ושההצעה שבפמפלט נוגדת לחלוטין את תפיסתו של יל"ג ביחס למהות הלאומיות היהודית. מיכאל סטניסלבסקי דוחה על הסף את הקביעה כי יל"ג כתב את הפמפלט, בטענה כי גורדון יצא באופן נחרץ נגד הרעיון שמדינת היהודים תקום בטרם יעברו היהודים רפורמה תרבותית ודתית, מכאן שלא תמך בעמדה המופיעה בפמפלט, לפיה ההיבטים הדתיים והלאומיים ניתנים להפרדה. דוגמא זו ממחישה את הנטייה להלאים את יל"ג, נטייה המחטיאה את המורכבות של הסוגיה כפי שראה אותה ברנר.

שכל מה שקשור ברומנטיקה הוא מזויף – האהבה, קסמי הטבע, פולקלור לאומי, פשוטי העם – שם דבר מזה הוא לא קנה" (בר-יוסף, 2005). לאור זאת ניתן להבין מדוע דוחה ברנר את הטענה המוכרת, שיל"ג לא ידע לכתוב שירה מודרנית העוסקת באהבה, טבע, אשה ויוצאים באלה. לאור זאת ניתן להבין גם מדוע דוחה ברנר את שירת טשרניחובסקי, השונה כל כך משירת יל"ג הלוחמנית והתקיפה (או בלשונו של ביאליק "חוצב כקרדום כבד ומוחץ זרוע אף קדקד". (ביאליק, מתוך העזבון, תשל"א)). טשרניחובסקי פועל כמשורר בזירת ה'אמנות לשם אמנות', ואינו מחויב אישית ורעיונית (בדומה לניסוחו של היינריך היינה: "המשורר בחסד-אל/לו קוראים אנו גאון / מלך חסר-אחריות הוא / במלכות המחשבות" (היינה, 1992)). שירת טשרניחובסקי שואפת לאוניברסליות של ערכים תרבותיים, והתפיטויותיה הן אלה הנדרשות מתוקף הז'אנר הספרותי הנבחר (באידיולוגיה, היחס למסורת הוא חיובי, מאחר שמבנה האידיולוגיה דורש פיוס, בפואמות עולם המסורת מעוצב כשלילי, מאחר שזה מה שדורש מבנה הפואמה). הז'אנר קובע את התוכן. דעתו של ברנר על טשרניחובסקי ועל מעשה השירה הלירית מובעת באגרת לשמעון ביכובסקי משנת 1899: "אתה מזכיר את טשרניחובסקי – אמנם, הוא משורר בעל כשרון, אבל הוא איננו משוררנו. בשעה שהעולם שרוי כל כך בצער, בשעה שמעשי ידי הקב"ה טובעים בים צרה, בשעה שאלפים גוועים ברעב ורְבֵי רבבות בני הנעורים צמאים לדעת, לפתרונות השאלות המרות והאימויות, בשעה שעמנו – הוי, אח! – פה עבדים, עבדי עולם, עקרי-רוח, ופה פראים אומללים, מתים ברעב, בשעה איומה כזו יושב מר טשרניחובסקי ואומר שירה "ליפהפיה" [...] טשרניחובסקים – אמנם, יש כמה שירים טובים באמת, יש כשרון גדול, ובכל זאת איננו מה שאנו, כגון אנא ודכוותי, דורשים ממשוררנו" (ברנר, תש"א). שירתו של יל"ג, לעומתו, העוסקת במצוקת החברה, היא "שירת-עוז, שירה אמיתית" (עמ' 894). "המרירות הזועמת החזקה, המרירות של גבורה, שאינה רוצה להשלים ולהתפשר ולהיכנע בכל מחיר שהוא - זו היתה שורש נשמת-שירתו" (ברנר, 'אזכרה ליל"ג', עמ' 922). הפואמות "בין שיני אריות" ו"במצולות-ים" הן פואמות היסטוריות "העולות ממעמקי נפש- המשורר [...] הצווחה הישראלית שבהן, הפאתוס הנבואי, התמונות המלאות חיים ואמת [...] שבספרותנו החדשה כמעט לא נשמעה כמותה עד גורדון" (עמ' 919).

ברנר השכיל להבין כי הספרות העברית המשכילית סבלה מנחיתות אסתטית ביחס לתרבות האירופאית (ענברי, 2004) (Carmi, 1981). לא בכדי הוא מבקש להציג את גורדון בפני "אלה שלא רק שכחו, אלא לא הכירוהו כלל וכלל". אך האם שונה המצב היום (כאשר הלשון העברית כבר מונשמת והתרבות העברית עומדת וקיימת, ובמדינת ישראל)? האם איננו עדיין מציגים את יל"ג בפני אלה שלא מכירים אותו כלל? והאם מה שנחשף בכך אינו קשור למתח השריר וקיים בין "שומרי הרוח" לבין "החופשיים"?

לדברי פרידלנדר "המעמד הקנוני של שירת יל"ג אינו מוטל היום בספק. חרף מגבלותיה לעומת השירה הרוסית בת זמנה, וחרף תגובות ביקורתיות שלא אחמאיו להישגיו האסתטיים ודנו בעיקר באידיאולוגיה המשכילית המיליטנטית שבכתביו, מהווה יצירתו מעין שיא (פואטי ולא דווקא אידיאולוגי) לשירת ההשכלה, ובעצם היא חותמת אותה" (עמ' רלט – רמ). ט. כרמי לא הכניס את השירים מתקופת ההשכלה לאנתולוגיה, לדבריו זאת אינה שירה. בשנת הלימודים התשע"א, שהוכרזה על ידי שר החינוך מר גדעון סער, כ"שנת השפה העברית" – במטרה "לחנך לאהבת השפה ולשימוש ראוי בה בדיבור ובכתיבה, להעמיק את טיפוח הידע הלשוני וכישורי השפה ולהבליט את מקומה של השפה העברית בתחייה הלאומית היהודית, במורשת ובמקורות היהודיים, בתרבות ובחברה בישראל" (חוזר מנכ"ל 2010) – שמו של יהודה ליב גורדון אף לא מוזכר, ולו כנקודת ציון מרכזית כלשהי. העיון בתכני הלימוד מגלה שמדובר באליעזר בן-יהודה ובחיים נחמן ביאליק כ"דמויות מפתח". באנתולוגיה שחברה לרגל שנת השפה העברית מוזכרים ביאליק, טשרנחובסקי ואלתרמן. אף אחד מן האתרים המקושרים לנושא תחיית השפה העברית אינו מזכיר את יל"ג. כל פיסת מידע הקשורה לשפה העברית מתרכזת בדמותם של בן-יהודה וביאליק, ומתעלמת מן התהליך ההיסטורי של התפתחות השפה העברית המודרנית, כמו גם מן הפולמוס הלאומי שליווה והיווה את היווצרותה⁵. אם כן, להלן תחילתו של הציטוט שהבאנו בפסקה הראשונה (ההדגשות שלי): "גם עתה, בתקופתנו, נמצאת התרבות העברית, זאת אומרת, ביטויה

⁵ על רקע הדרתו מהזירה הלאומית, ניתן אולי להתייחס בהבנה לניסיונות "להלאים" את יל"ג. שני הצדדים מתקפים את דעתו האמורה של ברנר, שהסתייגותו של יל"ג מהציונות היא המכשול שעמד בפני התקבלותו.

הספרותי, בחוג צר; הספרות שלנו גם היום נקראת, כידוע, על-ידי מעטים ומובנה על-ידי יחידים. אבל המעטים והיחידים האלה הנם כבר, לאשרנו, סביבה, קטנה, זעירה, אבל סביבה, וכמעט שלמה; לנו התרבות העברית אינה צעצוע ושעשוע [...] כי אם צורך נפשי עמוק, לחם ומים" (ברנר, 'אזכרה ליל"ג', תרע"ג, עמ' 902).

ביבליוגרפיה נבחרת

- T Carmi. New York: Viking, בעריכת *The Penguin of Hebrew verse*. Carmi, T 1981.
- New York: Oxford *.For Whom Do I Toil?* Stanislawski, Michael University Press, 1988
- אלקושי, גדליה. "התוכנית היתה של יל"ג." *דבר, מוסף לספרות ואמנות*, 8 1958 : 5-6.
- —. "חידת התכנית 1877." *דבר, מוסף לספרות ואמנות*, 5 1958 9 5 : 5-6.
- ביאליק, חיים נחמן. "מתוך העזבוך." ב- *כתבים גנוזים של חיים נחמן ביאליק*, 329 - 332. תל-אביב: הוצאת דביר, תשל"א.
- ביאליק, חיים נחמן. *על י.ל. גורדון*. כרך שני, ב- *דברים שבעל-פה*, קסט-קעא. תל אביב: הוצאת דביר, תרצ"ה.
- בר-יוסף, חמוטל. "כמה מלים על ברנר." ב- *קריאות ושריקות, מסות ומאמרים*, 287 - 288. ירושלים: הוצאת כרמל, 2005.
- ברינקר, מנחם. "יהודיותו של ברנר." ב- *הסימטה הטבריינית*, 157 - 190. תל-אביב: ספרית אופקים, עם עובד, 1990.
- ברנר, יוסף חיים. *ימי הומל*. כרך ראשון, פרק אגרת לשמעון ביכובסקי, בעריכת מנחם פוזנסקי, 79. תל-אביב: הוצאת "דבר", תש"א.
- ברנר, יוסף חיים. "מתוך הפנקס." ב- *כתבים*, 232 - 236. הקיבוץ המאוחד, תשמ"ה.
- גורדון, יהודה ליב. כרכים א-ב, ב- *אגרות יהודה ליב גארדאן*, בעריכת יצחק יעקב וויסבערג. ווארשה: י.י. וויסבערג, תרנ"ד - תרנ"ה.
- גורדון, יהודה ליב. "גאולתנו ופדות נפשנו." *המליץ*, מס' 12 (1882).
- גורדון, יהודה ליב. *סקירת הספרות העברית בת זמננו*. כרך ג, ב- *סדן, עיוניים ביצירת י"ל גורדון*, בעריכת זיוה שמיר, בתרגומו של רינה לפידוס, 275 - 321. 1871.
- גורדון, יהודה ליב, ו "מבקר". "עתונות וספרות עברית." *ווסחוד*, 1881 : 18 - 19.
- גלבר, נ.מ. *תכנית המדינה היהודית ללורד ביקונספילד (בנימין דיזרעאלי)*. תל-אביב: צ.ליינמן, תש"ז.

- היינה, היינריך. "יהודה הלוי." ב- *מנגינות עבריות*, בתרגומו של שלמה טנאי, 30. תל-אביב: רשפים, 1992.
- חבלין, רינה. *מחוייבות כפולה*. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2001.
- חבר, חנן. "ברנר קורא את יל"ג: בין לאומיות להשכלה." ב- *הספרות והחיים*, בעריכת חמוטל צמיר, חנה סוקר-שווגר איריס פרוש, 533 - 545. ירושלים: הוצאת כרמל, 2011.
- לוז, אהוד. *מקבילים נפגשים*. תל-אביב: עם-עובד, 1985.
- סמולנסקין, פרץ. ב- *צדור איגרות של פרץ סמולנסקין אל יהודה ליב גורדון (יל"ג)*, 35. ירושלים: "קרית ספר", 1959.
- ענברי, אסף. "הערה על תקופת ההשכלה וספרותה." *קשת החדשה*, סתיו 2004: 75-88.
- פרידלנדר, יהודה. "האם קיימת ספרות השכלה קנונית?" *קנון וכתבי קודש* (אוניברסיטת תל-אביב), תשס"ט: רכז - רמג.
- שביט, עוזי. "תימא, אפקט, צורה וז'אנר בשירי העלילה של י.ל. גורדון." ב- *שירה ואידיאולוגיה*, 141-114. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1987.